Gy

AGY

MAANDBLAD

DERDE JAARGANG — No. 2 — NOVEMBER 1948

HOBBY

TIJDSCHRIFT VOOR VERZAMELAARS

Redacteur: B. de Kock — Redactie-adres: „HOBBY", 's-Gravendeelstraat 22B, Rotterdam-Zuid

Abonnementsprijs f 10.— per jaar — Losse nummers f 1.—

Voor abonnementen en advertenties: Uitgeversbedrijf Reflex, Rotterdam, Mathenesserlaan 310, Telefoon 35570, Giro 271500

Mus. f. K. u. K. Lübeck

Afb. 1. Lübecker haringmaat van 1469. Brons. h. 37 cm.

De laat-middeleeuwse inhoudsmaten van de Hansestad Lübeck

Prof. Dr. Walter Dexel

De heer H. J. E. van Beuningen pleitte in zijn artikel „Middeleeuwse gebruiksvoorwerpen" (HOBBY, no. 8, 1948, blz. 121) voor een ruimere studie, ook in Nederland, van het middeleeuwse gebruiksvoorwerp en zijn vormgeving, mede in verband met en ten bate van de moderne handwerkskunst. We hebben Prof. Dexel bereid gevonden een uiteenzetting te geven bij een serie bronzen voorwerpen, die, al zijn ze dan in Duitsland vervaardigd, toch door hun herkomst — we wijzen op de invloed van de Hanze in de Nederlanden en de ontwikkeling uit nagenoeg dezelfde grondvormen der vroegste tijden — een vergelijkende studie met Nederlands bezit mogelijk maken. De heer J. G. N. Renaud, die door de vele opgravingen een beter beeld heeft van de ontwikkeling der middeleeuwse grondvormen in de Nederlanden, dan wie ook, zal in een later artikel enkele van zijn ervaringen behandelen, zulks ter vergroting van de kennis — en daardoor van het genot — van naar wijsheid hunkerende verzamelaars.

Vóór de invoering van het Metrieke Stelsel had ieder land — ja vaak zelfs elke stad of gewest — zijn eigen maten en gewichten. Het Metrieke Stelsel bracht, althans voor Nederland en de meeste Europese staten orde in de chaos; het ontstond in Frankrijk en werd daar in 1799 definitief ingevoerd. Om het ook in die landen, waar het niet verplicht was gesteld te doen inburgeren en verder te verspreiden, werd 20 Mei 1875 te Parijs de Intern. Meterconventie gesloten.

De bestudering van de ontwikkeling en het later in onbruik raken van de maten der oude stelsels, welk proces zich van de middeleeuwen tot op heden voltrekt, is geschiedkundig-economisch gezien zeer interessant, te interessanter, zo men de groei en ontwikkeling der vormen in deze studie betrekt. En speciaal aan deze vormen zullen we in onderstaand artikel onze aandacht wijden.

De tegenwoordige inhoudsmaten vallen niet op door een eigen vorm. In de regel zijn ze cylindervormig en onze tijd, die slechts verlangt, dat de inhoud zo nauwkeurig mogelijk gelijk is aan die, welke op de maten is aangegeven,

Mus. f. K. u. K. Lübeck

Afb. 2. Lübecker maat van 1469. - Brons, h. 44 cm.

Afb. 3. Normaalmaat voor bier met het Lübecker wapen. - Brons. Gedateerd 1487, h. 18 cm.

Mus. f. K. u. K. Lübeck

stelt geen schoonheidseisen. En juist een dergelijke nuchtere zakelijkheid lag de middeleeuwse mens niet. In zijn tijd had elke maat, hetzij voor bier, wijn, graan of haring, zijn bijzondere, karakteristieke vorm, al naar de stof, die er mee gemeten werd. Bovendien bepaalde de vormen-karakteristiek dan nog het land of de stad van herkomst. Het was ook een vereiste, dat de ambtelijk voorgeschreven maten, die op het stadhuis of in de kerk bewaard werden, zich van de voorwerpen voor dagelijks gebruik onderscheidden. Het bijzondere karakter kwam ook tot uiting in het materiaal, dat men voor hun vervaardiging koos. Afgezien van enkele zeldzame gevallen, waarin voor ambtelijk voorgeschreven maten steen werd gebruikt — zulk een stenen gråanmaat van het jaar 1568 staat bijv. heden nog bij het stadhuis in Ochsenfurt am Main — was brons het materiaal, waaruit de zware, kloeke voorwerpen werden gegoten. De bronsgieter heeft sinds de eerste middeleeuwen in kronen, kandelaars, klokken, emmers, vijzels en kookpotten voorwerpen geschapen, die tot het fraaiste behoren, dat op dit gebied ooit is voortgebracht. Inhoudsmaten nemen daarbij een afzonderlijke plaats in; ze zijn niet, als vele der bovengenoemde voorwerpen, ter ere Gods gemaakt, maar dienden tot een meer profaan en zakelijk doel, ten dienste van de over-

Mus. f. K. u. K. Lübeck

Afb. 4. Normaalmaat voor wijn met het Lübecker wapen. Brons. Gedateerd 1487. h. 19 cm.

Mus. f. K. u. K. Lübeck

Afb. 5. Roggeschepel der stad Lübeck. Brons. 14e—15e eeuw.

heid. Opdrachtgevers en makers hebben goed aangevoeld, hoe alleen de edelste vormen, het beste, wat ze geven konden, de waardigheid en het aanzien van hun stad hoog konden houden.

Ongetwijfeld lag het op de weg der Hanze — als het machtigste economische verbond der middeleeuwen trad de Hanze vooral op het gebied der internationale handelspolitiek regelend op — te trachten ook op het gebied der maten en gewichten eenheid te scheppen. Vandaar, dat in de tweede helft der 15e eeuw in veel van de bij het verbond aangesloten steden nieuwe maten werden gegoten en hiervan zijn een betrekkelijk groot aantal bewaard gebleven. Lübeck — de voornaamste Hanzestad, waar de Hanzedagen werden gehouden — heeft bij dit alles een leidende hand; uit de vormen der aldaar gegoten maten spreekt duidelijk de zich machtig en onafhankelijk voelende koopstad.

Afb. 1. In dit geval kennen we niet alleen het voorwerp, maar ook zijn geschiedenis, zoals die door oude oorkonden tot ons is gekomen. Het gaat hier om de meer dan 100-jarige strijd om de „Rostocker Band", dat wil zeggen de omvang van de harington, die eerst in 1469 een einde nam. Men kwam overeen, dat in Rostock twee Herings-„Ahme" in brons zouden worden gegoten en dat één exemplaar naar Lübeck zou worden gezonden. Dit unieke voorbeeld van 15e eeuwse bronsgieterskunst is behouden gebleven en het vormt thans een der sieraden van 't Museum voor Kunst en Cultuurgeschiedenis. De inscriptie luidt als volgt:

„na der bort unses heren ihesu christi M.CCCC.LXIX in sante iohannes baptisten auende + under desse achte amen maket enen rostker (Rostocker) herink bant van den tunnen amen."

Dit betekent, dat de inhoud van deze maat acht maal genomen, de juiste inhoud van een harington aangeeft. Hiermede was men dus weer een stap verder gekomen tot de eenheid en de nauwkeurigheid van de maten. Voortaan gaven niet meer de omvang en hoogte der tonnen de doorslag, maar de werkelijke inhoud. Ontduiking van de voorschrif-

Afb. 6. Havermaat. Brons. 15e eeuw, h. 30 cm.
Mus. f. K. u. K Lübeck

Mus. f. K. u. K. Lübeck

ten, waaraan men zich tot dien door wisselende dikte van de duigen e.a. nogal eens bezondigd had, was voortaan uitgesloten. Tonnen en vaten van de nieuwe eenheidsmaat werden in het vervolg ook voor vele andere goederen gebruikt. Bier, honing en vele droge waren. Zelfs boeken werden toen in tonnen verstuurd, dit was gewoonte en vanzelfsprekend niet om ook de geestelijke voeding in de juiste maat te leveren. De Lübecker Herings-„Ahm" van 1469 is in wezen een nabootsing van de eenvoudige met banden geconstrueerde houten emmer. De vorm krijgt door de vier banden met het fraaie Gothische schrift en door de profielranden aan voet en bovenzijde iets monumentaals. Daarbij worden de strenge vormen door de sierlijk gebogen handvaten weer iets verlevendigd. Aan de voorzijde zien we het wapen van Lübeck, op de achterzijde bevindt zich dat van Rostock. Ook komt er een gietersmerk op voor, dat als „r" wordt gelezen en dat waarschijnlijk de plaats aanduidt, waar de maat is gegoten. Door het aanbrengen van de beide stedewapens wordt zowel de herkomst uit Rostock als de officiële aanvaarding door Lübeck als voornaamste Hanzestad tot uitdrukking gebracht. De nieuwe maat werd in het gehele Hanze-gebied, ook in de Nederlanden, officiëel gebruikt; in vele steden werd er tot in de 17e eeuw mee gemeten. Minder succesrijk waren verder de bemoeiïngen der Hanze en van Lübeck in het bijzonder, om ook voor andere waren eenheidsmaten in te voeren. De stedelijke opdrachten aan de bronsgieters echter waren vele en we kunnen niet anders dan bewondering gevoelen voor de bijzondere resultaten, die deze

Afb. 7. Lübecker wijn- en biermaat van 1663. Brons, h. 14 cm.

Mus. f. K. u. K. Lübeck

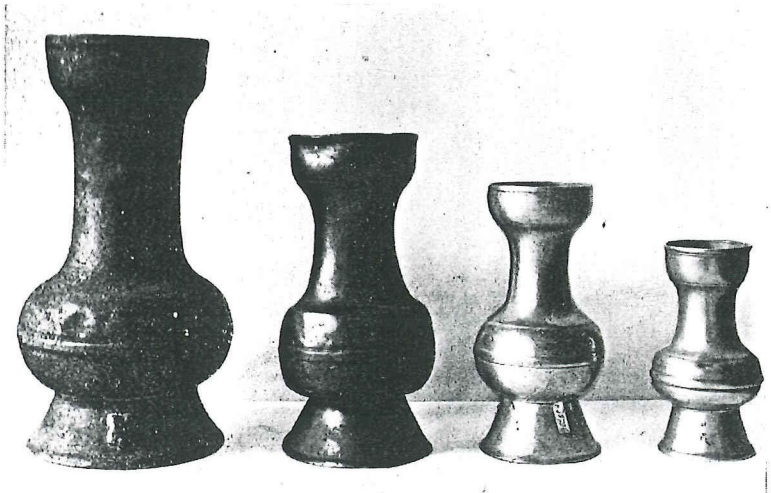

Afb. 8. Schenkmaten uit Holstein. Tin. 16e-18e eeuw, h. 28, 21, 18 en 14 cm.

bekwame vaklieden wisten te bereiken.

Afb. 2. Deze bronzen maat liet de stad Lübeck eveneens in 1469 gieten. De inscriptie luidt:

MCCCCLXIX do lete wi deße ame geten mit volborst vnser / heren van lubke.

Tot welk bijzonder doel deze maat gediend heeft, weten we niet. Het is het beste voorbeeld van middeleeuwse vormgeving, dat we kennen, hierin is een hoogtepunt bereikt. De dubbelgebogen vorm wordt van onderen logisch gesloten door de karakteristiek-Noordduitse conische voet op een wijze die — wat de evenwichtigheid der proporties en 't fraaie beloop der lijnen betreft — aan de beste voortbrengselen der Oost-aziatische bronsgieterskunst doet denken. De brede band met geciseleerde inscriptie omvat de buik rond het wijdste gedeelte. De beide oren zijn wat zwaar, doch door hun iets schuine stand sluiten ze goed bij het geheel aan.

Afb. 3 en 4. Bijna 20 jaar later ontstonden nog twee bronzen maten, speciaal bestemd tot het meten van bier of wijn. Beide zijn gedateerd 1487 en dragen het wapen van Lübeck, dat aan de voorzijde in relief is aangebracht. De inschriften zijn gegraveerd. De biermaat is door zijn vorm aan de hiervoor beschreven Lübecker maat van 1469 (afb. 2) verwant, ook de plaatsing van het randschrift komt overeen; en al ontbreekt dan de typerende conische voet, de zware wijduitstaande buik met laagliggend zwaartepunt spreekt toch duidelijk voor de Noordduitse herkomst (afb. 3). Een zeer merkwaardige en weinig voorkomende vorm vertoont de wijnmaat op afb. 4, waarvan slechts de conische voet vertrouwd aandoet. Het raadsel van deze vorm heeft mij vaak bezig gehouden en ik meen ook daarvoor een oplossing gevonden te hebben. Ik zie hierin een volgen van de vorm van de tinnen Hanze-kannen uit de 14e en 15e eeuw. Een probleem ligt in het aanbrengen van de zeer lange, vierregelige inscriptie. Om daarvoor plaats te vinden werd de kan cylindervormig en vlak gemaakt in plaats van bolrond. Verder is de hals kort afgesneden en het handvat belangrijk lager geplaatst. Zo gezien voegt zich ook deze Lübecker wijnmaat in het algemeen karakter van de streek en van zijn tijd. We zouden kunnen zeggen: het is een algemene vorm herschapen tot een bijzondere vorm.

Afb. 5 en 6. De in het Lübecker Museum bewaarde graanmaten hebben alle de voor die maten in de middeleeuwen gebruikelijke brede cilindervorm, die van duigsgewijs geconstrueerde houten voorwerpen is afgeleid. Een algemeen geldende gebruiksvorm werd ook in dit geval aangewend voor het gieten in brons van een officieel voorgeschreven maat, het gewicht van de overheid wordt nog eens nadrukkelijk vastgelegd in het monumentale randschrift:

„Dit is des stades roge schepel".

Afb. 7. Een schrede verder op de lange weg van de ontwikkelingsgang der „eenheidsmaten" brengt ons de Lübecker maat van 1633, welke blijkens het bandschrift een wijn- en biermaat is. In hoofdvorm vertoont hij de voor Noord-Duitsland karakteristieke, enigszins afgeplatte kogelvorm met wijde, zacht uitlopende hals. Het handvat is zeer zwaar, practisch en handzaam, maar het past slecht bij de algemene vorm.

Afb. 8. In vorm nauw verwant aan deze maat van 1633, maar fraaier door de conische voet en de langgerekte hals, die ze gemakkelijk hanteerbaar maakt, zijn de tinnen maten uit Holstein, welke van de 15e tot de 18e eeuw voorkomen. We vestigen er nadrukkelijk de aandacht op, dat ze niet behoren tot de ambtelijk voorgeschreven maten als die van de Hanzesteden of later die van Parijs. Het zijn schenkmaten voor dagelijks gebruik in huis, handel of werkplaats. Gelijksoortige objecten liggen binnen het bereik van de verzamelaars, en, al zij het dan sporadisch, ze komen nog wel eens in de handel. De officiële maten der steden, die vaak eeuwen op de originele plaats en voor het oorspronkelijke doel gebruikt zijn, zijn bijna zonder uitzondering in musea beland. En al kunnen zij dan geen verzamel-object vormen, ze openen op de plaats waar ze nu zijn, aan de vrienden van het schone oude handwerk een wereld van interessante schoonheid.